

ІНДИВІДУАЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ

Стаття презентує результати теоретико-емпіричного дослідження індивідуально-типологічних особливостей соціального інтелекту жінок і чоловіків. Отримані дані свідчать про наявність у жінок більш розвиненого, ніж у чоловіків соціального інтелекту.

Ключові слова: соціальний інтелект, рівень соціального інтелекту, соціальний інтелект жінок, соціальний інтелект чоловіків.

Проблеми соціального інтелекту викликають неабияку цікавість наукової спільноти упродовж багатьох років. Сьогодні поняття «соціальний інтелект» і проблеми його дослідження привертають все більшу увагу дослідників і практиків. Саме із соціальним інтелектом пов'язують успішність у професійній діяльності (насамперед у соціономічній, тобто діяльності, де важливе значення має взаємодія з людьми), соціальний інтелект розглядають як один з компонентів творчості (насамперед, сценічної, політичної, бізнесової).

Соціальний інтелект вивчався багатьма дослідниками. Першовідкривачем означеного психологічного феномена традиційно вважається Е.Торндайк (1920), який визначив його як загальну здатність розуміти інших людей, діяти мудро стосовно них, бути «далекоглядними в міжособистісних відносинах».

Надалі соціальний інтелект привернув увагу багатьох психологів. У роботах Г.Олпорта він трактується, як здатність давати точну характеристику іншим людям, передбачити їхню поведінку й створювати адекватні міжособистісні відносини, висловлювати швидкі, майже автоматичні судження про людину, прогнозувати найбільш імовірні її реакції. Соціальний інтелект, на думку Олпорта, це особливий «соціальний дар», що забезпечує «гладкість у відносинах з людьми», його продуктом є «скоріше соціальне пристосування, ніж глибина розуміння» [8].

Для Д.Векслера соціальний інтелект – це пристосованість до людського буття, для У.Чарлзворза – інтелектуальна поведінка в повсякденному житті. Тому в психологічній літературі соціальний інтелект часто називають «поведінковим». Х. Гарднер визначав соціальний інтелект як здатність розуміти людей і соціальні ситуації [цит. за 12].

За Г.Айзенком соціальний інтелект є результатом розвитку загального інтелекту під впливом зовнішніх соціокультурних чинників. Протилежну думку висловив один з найбільш успішних дослідників соціального інтелекту – Дж. Гілфорд. Услід Е.Торндайку та Д.Кітінгу він стверджував, що соціальний інтелект є незалежним фактором і не пов'язаний з «фактором [G]», тобто загальним інтелектом [2].

Гілфорд розумів соціальний інтелект як здібність, що визначає успішність оцінки прогнозування й розуміння поведінки людей. дослідження Гілфорда (у співдружності з М.Саллівеном) показують, що соціальний інтелект займає проміжне положення між предметним інтелектом й особистісними характеристиками індивіда [12].

У структурній моделі інтелекту Гілфорда, соціальний (поведінковий) інтелект представлений у вигляді системи здатностей, які можуть бути описані в просторі трьох змінних: «зміст», «результати», «операції». У цьому контексті, одну з операцій, яку виокремив Гілфорд, «пізнання, спрямоване на поведінку», автором було позначено як «СВ» (cognition of behavior). Цей процес включає 6 складових:

- 1) пізнання елементів поведінки (СВU) – здатність виділяти з контексту вербальну й невербальну експресію в поведінці;
- 2) пізнання класів поведінки (СВС) – здатність розпізнавати загальні властивості в потоці експресивної або ситуативної поведінкової інформації;
- 3) пізнання відносин поведінки (СВR) – здатність розуміти відносини, що існують між одиницями інформації в поведінці;
- 4) пізнання систем поведінки (СВS) – здатність розуміти логіку розвитку цілісних ситуацій взаємодії людей, зміст їх поведінки в цих ситуаціях;
- 5) пізнання перетворень поведінки (СВТ) – здатність розуміти зміни значення подібної поведінки (вербальної або невербальної) у різних ситуаційних контекстах;
- 6) пізнання результатів поведінки (СВІ) – здатність передбачати наслідки поведінки, виходячи з наявної інформації [1].

У працях закордонних дослідників виокремлено ще низку парціальних властивостей соціального інтелекту. Серед них: знання про людей, здатність жити у згоді з людьми, легко встановлювати контакти з ними, розуміти їхній психологічний стан, ставити себе на їхнє місце, критично оцінювати їхні почуття, настрої, мотиви вчинків, швидко, майже автоматично прогнозувати найбільш імовірні реакції, пристосовуватися до соціального середовища без глибокого його розуміння, знання соціальних законів і правил, відвертість у відносинах з навколишніми, уміння спілкуватися, соціальна пристосованість, теплі міжособистісні відносини, а також «оцінка перспективи відносин» (передбачення).

Так, К.Косміцькі й О.Джонс виокремлюють сім складових соціального інтелекту. Це розуміння людей, знання соціальних правил, відвертість у відносинах з оточуючими, вміння спілкуватися з ними, соціальна пристосованість, тепло міжособистісних стосунків, а також «оцінка перспективи» (передбачення) [8].

Феномен соціального інтелекту є предметом вивчення й у вітчизняній психології. М.І.Бобнева визначила його як здатність убачати й уловлювати складні відносини й залежності в соціальній сфері. Рівень соціального інтелекту, за Бобневой, неоднозначно пов'язаний з рівнем загального інтелекту. Високий рівень останнього є лише необхідною, але не достатньою умовою соціального розвитку особистості. Він може сприяти соціальному розвитку, але не заміщати й не обумовлювати його. [7].

Ю.М.Ємельянов розглядає соціальний інтелект як стійку, засновану на специфіці розумових процесів, афективного реагування й соціального досвіду здатність розуміти самого себе, а також інших людей, їхні взаємини, прогнозувати міжособистісні події.

Цей дослідник пропонує термін «комунікативна компетенція», схожий за психологічним змістом з поняттям соціальний інтелект. Комунікативна компетенція безпосередньо співвідноситься з особливостями виконуваних соціальних ролей індивіда. Згідно з Ємельяновим, доцільно виділяти також професійну комунікативну компетенцію й загальну комунікативну компетенцію [3].

А.Л.Южанінова виокремлює соціальний інтелект як один з факторів структури інтелекту, поряд з «практичним» і «логічним». Останні відбивають сферу суб'єкт – об'єктних відносин, а соціальний інтелект суб'єкт – суб'єктних. Зазначена дослідниця розглядає соціальний інтелект як особливу соціальну здатність у трьох вимірах: соціально – перцептивних здатностей, соціальної уяви й соціальної техніки спілкування. Вона пов'язує соціальний інтелект зі здатністю до соціального пристосування: чим він вищий, тим більш адаптивною до оточення є людина [10].

І.М.Юсупов розуміє соціальний інтелект як комплексне утворення особистості, виражене через розвинену рефлексію, здатність до афективного реагування й прогнозування міжособистісних подій. Далі (у міру убування значущості) цей дослідник називає емпатію, соціальну сенситивність, емоційну стійкість, альтруїзм, комунікабельність, незалежність, професійні знання, самоконтроль [9].

Є.С.Альошина (Михайлова) трактує соціальний інтелект як інтегральну інтелектуальну здатність, що визначає успішність спілкування й соціальної адаптації. Соціальний інтелект поєднує й регулює пізнавальні процеси, пов'язані з відбиттям соціальних об'єктів. Він забезпечує розуміння вчинків і дій людей, розуміння мовної продукції людини, а також її невербальних реакцій (міміки, поз, жестів).

Соціальний інтелект включає соціальну сенситивність, соціальну перцепцію, соціальну пам'ять і соціальне мислення, є когнітивної складової комунікативних здатностей особистості й професійно важливою якістю в професіях типу «людина – людина», і деяких професіях типу «людина – художній образ» [1].

О.О. Бодальов звертає увагу на наступні якості соціального інтелекту:

- 1) спостережливість стосовно інших людей;
- 2) децентрація, як здатність людини ставити себе на місце іншого учасника спілкування;
- 3) інтуїція, яка є згорнутим розумовим процесом і дозволяє швидко оцінити іншої людину, його стан, наміри, ситуацію спілкування, спрогнозувати її розвиток;
- 4) саморефлексія, яка проявляється в спостереженні людини за собою під час спілкування й дозволяє вносити своєчасні зміни у свою вербальну й невербальну поведінку [5].

На думку Н.Ф.Каліної, соціальний інтелект є специфічним когнітивним утворенням, що забезпечує ефективність соціальної активності особистості, є особливою формою організації її ментального досвіду в царині соціальної взаємодії. У структуру соціального інтелекту ця дослідниця включає: уміння запитувати інформацію, правильну й точну оцінку інших людей, відсутність проєкції в міжособистісній перцепції, розвинену каузальну атрибуцію, розуміння достатнього результату в груповій діяльності, відсутність імпліцитних уявлень, адекватну самооцінку в комунікативній сфері, уміння розрізняти в спілкуванні прості й складні ситуації, здатність використовувати інформацію негативного зворотного зв'язку, витримку в спілкуванні, відсутність психологічного захисту, недогматичне відношення до соціального досвіду, здатність асимілювати нетрадиційний досвід, терпимість у соціальних контактах, рефлексію на кінцеву мету, інтерес до людей, сенситивність у міжособистісних відносинах, уміння давати раду, на кривдячи людей, гарну емпіричну навченість і т.п. [4].

Н.В.Бачманова і Н.А.Стафуріна, називаючи соціальний інтелект «талантом спілкування», виділяють в його структурі п'ять складових. Це уміння: повно і правильно сприймати людину (спостережливість, швидка орієнтація в ситуації); розуміти внутрішні властивості і особливості людини (проникнення в її духовний світ, інтуїція); співпереживати (емпатія, співчуття, доброта і пошана до людини, готовність допомогти); аналізувати власну поведінку (рефлексія); управляти собою і процесом спілкування (самоконтроль) [цит. за 12].

А.І.Савенков, пропонує розуміти термін «соціальний інтелект», так само як і супроводжуючий його «емоційний інтелект» як певну умовність, за якої, по суті, ховається новий підхід до проблеми прогнозування «життєвої успішності» особистості через діагностику взаємодії когнітивних і афективних компонентів. Роблячи припущення, що успішність у житті і творчості пов'язана саме з показниками емоційного і соціального інтелекту, він розуміє соціальний інтелект як «кристалізовані соціальні знання про знайомі соціальні події і соціально-когнітивну гнучкість при вирішенні невідомих проблем», Савенков

наголошує, що діагностика даної здібності повинна проводитися поведінковими, невербальними способами, щоб уникнути можливих помилок, пов'язаних з самозвітом і здатністю до інтроспекції [6].

За Д.В.Ушаковим, соціальний інтелект – це здатність до пізнання соціальних явищ, яка становить один з компонентів соціальних умінь і компетентності, але не вичерпує їх. Він зазначає, що психологічну сутність соціального інтелекту можна звести до наступного:

1) соціальний інтелект - це особлива здатність, відмінна від інших;

2) соціальний інтелект - це соціальна компетентність, система знань, умінь, навичок, набутих протягом життя;

3) соціальний інтелект - це особистісна риса, яка визначає успішність соціальної взаємодії.

Ушаков виділяє низку характерних структурних особливостей соціального інтелекту:

– континуальний характер;

– використання невербальної репрезентації;

– втрату точності соціального оцінювання при вербалізації;

– формування в процесі імпліцитного навчання;

– використання «внутрішнього досвіду».

Д.В.Ушаков висуває гіпотези, які можуть бути перевірені в рамках емпіричних досліджень: якщо потенціал формування однаковий, то зв'язок соціального інтелекту та інших видів інтелекту може як існувати, так і бути відсутнім, в залежності від ступеня рівномірності розподілу потенціалу у виборці випробовуваних. Ступінь рівномірності даного розподілу буде залежати, наприклад, від того, в якій сфері діяльності лежать інтереси випробовуваних: предметної або комунікативної.

Інтерес же до тієї чи іншої сфери діяльності залежить від особистісних особливостей людини, в першу чергу, як вважає Ушаков, емоційних. Саме інтерес сприяє підвищенню компетентності в даній сфері за рахунок частоти потрапляння в соціальні ситуації, їх обмірковування, аналізу, розмаїття форм реагування [11].

Таким чином, з урахуванням відмінностей у поглядах психологів на соціальний інтелект можна констатувати, що більшість з них він розглядається як здатність адекватно розуміти й оцінювати власну поведінку й поведінку інших людей, визначає успішність соціальної адаптації о особистості й створює умови для ефективної міжособистісної взаємодії. Зазначене розуміння соціального інтелекту є вихідним для нашого дослідження

Аналіз існуючих досліджень соціального інтелекту показує, що наразі однією з недостатньо вивчених є проблема індивідуально-типових відмінностей у соціальному інтелекті за критерієм статевої приналежності. Це й зумовило вибір теми дослідження – «Індивідуально-типологічні особливості соціального інтелекту жінок і чоловіків».

Мета дослідження полягає у вивченні відмінностей за соціальним інтелектом між жінками та чоловіками. Відповідно до мети було визначено завдання дослідження:

- здійснити теоретичний аналіз психологічних праць стосовно соціального інтелекту;

- обрати методи й методики дослідження, що є адекватними його меті;

- здійснити емпіричне дослідження, провести математичну обробку й психологічну інтерпретацію отриманих результатів.

Об'єкт дослідження – інтелектуальна сфера жінок та чоловіків, предмет – показники соціального інтелекту представників різної статі. Теоретико-методологічним підґрунтям дослідження є концептуальні підходи до соціального інтелекту Г. Гарднера, Дж. Гілфорда, Е. Торндайка та інших дослідників.

Для вирішення завдань дослідження були використані наступні методи:

- *теоретичні* - зіставлення узагальнених наукових даних, за допомогою яких проведено теоретико-методологічний аналіз проблеми дослідження соціального інтелекту;

- *емпіричні* - тестування, бесіда, спостереження, які було застосовано з метою вивчення соціального інтелекту жінок та чоловіків.

- *статистичні* – обробка та узагальнення даних емпіричного дослідження з використанням комп'ютерного пакету SPSS 13.0 for Windows.

З метою вивчення індивідуально-типологічних особливостей соціального інтелекту чоловіків і жінок було сформоване вибірку досліджуваних, у кількості 41 особи. Вік досліджуваних становив від 22 до 46 років. Їх було розділено на дві групи за статевою приналежністю (група жінок, група чоловіків).

У дослідженні було використано наступні методи: спостереження, бесіда, тестування. З метою проведення тестування було обрано методику «Соціальний інтелект» Дж. Гілфорда та Р.Саллівена [1], а також методики Н.Ф.Каліної СОИИТ-1, СОИИТ-2 [4].

Методика дослідження соціального інтелекту Дж. Гілфорда включає 4 субтести, що діагностують чотири здібності в структурі соціального інтелекту: пізнання класів, систем, перетворень та результатів поведінки (ПКП, ПСП, ППП, ПРП). Схарактеризуємо їхній психологічний зміст:

- ПКП (СВС) пізнання класів поведінки – здатність розпізнавати загальні властивості в потоці експресивної або ситуативної поведінкової інформації;

- ПСП (СВС) пізнання систем поведінки – здатність розуміти логіку розвитку цілісних ситуацій взаємодії людей, зміст їх поведінки в цих ситуаціях;

- ППП (СВТ) пізнання перетворень поведінки – здатність розуміти зміни значення подібної поведінки (вербальної або невербальної) у різних ситуаційних контекстах;

- ПРП (СВІ) пізнання результатів поведінки – здатність передбачати наслідки поведінки, виходячи з наявної інформації.

- ТГС – композитний показник за тестом Гілфорда – Саллівена.

Тести-опитувальники соціального інтелекту Н.Ф.Каліной. Опитувальники діагностують рівень соціального інтелекту особистості - когнітивної основи її комунікативної компетентності. Обидва тести орієнтовані на композитні показники, які мають назви за назвами відповідних тестів (СОИИТ 1 та СОИИТ 2).

Данні про співвідношення показників соціального інтелекту досліджуваних наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Значущі коефіцієнти кореляції між показниками соціального інтелекту (n=41)

Показники соціального інтелекту					
	ППП	ПРП	ТГС	СОИИТ 1	СОИИТ 2
ПКП	,569**	,386*	,763**	,333*	
ПСП			,381*	,395*	
ППП			,830**	,407**	
ПРП			,596**		
ТГС				,433**	
СОИИТ 1					,530**

Примітка. * - $p < 0,05$, ** - $p < 0,01$.

Більшість параметрів мають між собою значущі додатні зв'язки на 1% рівні, а саме: параметр ПКП з ППП, ТГС, СОИИТ 1; ППП з ТГС та СОИИТ 1; ПРП з ТГС; ТГС з СОИИТ 1; СОИИТ 1 з СОИИТ 2.

Зв'язок на 5% рівні мають параметри ПСП з ТГС та СОИИТ 1; ТГС з СОИИТ 1 й СОИИТ 1 з СОИИТ 2.

Результати кореляційного аналізу свідчать про наявність відносно тісних зв'язків між параметрами соціального інтелекту та їхній виключно додатний характер.

Наступним кроком нашого дослідження став якісний аналіз даних, за допомогою якого було отримано відомості про індивідуально-типові особливості інтелекту досліджуваних різної статі (група жінок, група чоловіків).

Результати якісного аналізу в групі жінок і групі чоловіків наведено в табл. 2.

Отримані дані свідчать про наступне: досліджувані – жінки переважають представників протилежної статі за всіма параметрами соціального інтелекту, у трьох випадках (ПСП, ТГС, СОИИТ 1) відмінності є статистично значущими ($t_{кр}$: $p \leq 0,05$ – 2.02; $p \leq 0,01$ – 2.71).

Тепер розглянемо психологічний зміст отриманих результатів. Наявність значущих відмінностей за композитними показниками Тесту Гілфорда – Саллівена, а також СОИИТ 1 свідчить про те, що жінки у порівнянні із чоловіками мають більш розвинений соціальний інтелект. Окрім того, переважання жінок за показником ПСП свідчить про кращу здатність пізнавати систему поведінки інших, розуміти логіку розвитку цілісних ситуацій взаємодії людей, зміст їхньої поведінки в цих ситуаціях.

Середні показники соціального інтелекту осіб різної статі

№	Група	Показники соціального інтелекту						
		ПКП	ПСП	ППП	ПРП	ТГС	СОІНТ 1	СОІНТ 2
1	Чоловіки	5,8	4,5	4,1	3,7	18,1	7,9	5,1
2	Жінки	7,1	6,2 ↑	5,9	4,1	23,4 ↑	25,9 ↑	13,9

Отримані результати, на наш погляд, можна пояснити виходячи з відомої гіпотези, яку оприлюднив у свій час В.М.Дружинін: будь які відмінності між чоловіками й жінками у сфері інтелекту мають еволюційну природу. Вони виникли у процесі природного відбору під час антропогенезу спеціалізації нервової системи представників різної статі як пристосування до жорстко визначених життєвих функцій [2]. Чоловіки – мандрівники, мисливці, воїни. Тому історично їм був більш «потрібний» просторовий, інтелект. Доведено, що він, як до речі й математичний, у чоловіків розвинений значно краще. Жінки традиційно підтримували сімейне вогнище, виховували дітей, тому соціальний, як до речі і вербальний інтелект, в них розвинений краще. Однак ми не можемо не погодитися з Дружиніним у тому, що це «лише гіпотеза», що вимагає перевірки, яку не можливо здійснити в рамках одного дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Алешина Е.С.* Методика исследования социального интеллекта. Адапт. теста Дж. Гилфорда и М. Салливана / Е.С.Алешина. – Спб.: ГП «Иматон», 1996. – 56 с.
2. *Дружинин В.Н.* Психология общих способностей / В.Н.Дружинин. – Спб.: Питер Ком, 1999. – 368 с.
3. *Емельянов Ю.И.* Практический курс социальной психологии для руководителей трудовых коллективов / Ю.И.Емельянов. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1983. – 107 с.
4. *Калина Н.Ф.* Диагностика социального интеллекта личности // Журнал практикующего психолога / Н.Ф. Калина. – 1999. – № 5. – С. 159 - 178.
5. Психология межличностного познания / Под ред. Бодалева А.А. / А.А. Бодалев. – М., Педагогика, 1981. – 320 с.
6. *Савенков А.И.* Социальный интеллект как проблема психологии одаренности и творчества / Психология. Журнал Высшей школы экономики / А.И. Савенков. – 2005. – Т.2. – № 4. – С. 94-101.
7. Социальная психология личности / Под ред. Бобневой М.И., Шороховой Е.В / М.И. Бобнева. – М.: Наука, 1979. – 273 с.
8. *Стернберг Р.* Практический интеллект / Р. Стернберг. – Спб.: Питер, 2002. – 272 с.
9. *Юсупов И.М.* Психология взаимопонимания / И.М. Юсупов. – Казань: Тарск. кн. изд-во, 1991. – 192 с.
10. *Южанинова А.Л.* К проблеме диагностики социального интеллекта личности // Проблемы оценивания в психологии / А.Л. Южанинова. – Саратов: изд-во Саратовск. ун-та, 1984. – С. 85 – 94.
11. *Ушаков Д. В.* Мышление и интеллект // Психология XXI века / Под ред. В.Н. Дружинина / Д.В. Ушаков. – М.: Пер Сэ, 2003. – С. 291–353.
12. *Черножук Ю.Г.* Індивідуальні відмінності емоційності у співвідношенні з особливостями інтелекту. Дис ... канд. псих. наук / Ю.Г.Черножук. – Од., 2006. – 197 с.